

Пашко О. В.

ДО ІСТОРІЇ ЦЕНЗУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1920-х РОКІВ

Історія публікації текстів у 1920-х рр., вивчення механізмів «спотворення» їх органами цензури порушує важливі текстологічні проблеми – відтворення оригінального авторського тексту, який часто виявляється захованим за владною розправою редактора та цензора. У цій статті ми подаємо деякі матеріали з Центрального державного архіву вищих органів влади України, які стосуються літературного життя 1927 року. Це документи, які можуть бути цікаві для реконструкції певних аспектів творчості українських письменників, уточнення їхніх біографічних даних. Це заява Володимира Свідзінського щодо видання його книжки «Вересень» (1927) та внутрішня рецензія політредактора на неї. Це уривки статті-передмови Максима Рильського «Міцкевич» до перекладеного ним твору А. Міцкевича «Пан Тадеуш» (1927). Також у статті наведено матеріал щодо вилучення деяких уривків з передмови Андрія Ніковського до повісті Проспера Меріме «Коломба» (1927) та вилучення уривків із двох передмов Михайла Івченка до перевидань збірки оповідань Марка Вовчка (1927) та збірки оповідань Панаса Мирного (1927).

Ключові слова: Володимир Свідзінський, Андрій Ніковський, Адам Міцкевич, Михайло Івченко, Проспер Меріме, Іван Нечуй-Левицький, Марко Вовчок, Сергій Єфремов, цензура, українська література 1920-х років.

Цензура в українській літературі 1920-х рр. – тема, на жаль, мало вивчена, хоча матеріалів для її всебічного дослідження досить багато. Сьогодні цією тематикою більше цікавляться історики: В. Бабюх, С. Білокінь, А. Блюм, М. Борисенко, О. Каракоз, Т. Ківшар, Є. Костик, В. Масненко тощо [6–8; 13–17]. Пріоритетні теми: особливості розвитку кооперативних видавництва в Україні 1920-х рр., історія вилучення книжок із бібліотек, функціонування цензури в літературі 1920-х рр. тощо. Одна з важливих праць, присвячених виявленню методів контролю за літературним процесом у радянській Україні та каталогізації втраченої (конфіскованої, забороненої) літератури, належить С. Білоконю [7]. На нашу думку, такий аспект вивчення історико-літературного процесу, саме історія публікації текстів у 1920-х рр., вивчення особливостей «спотворення» їх органами цензури, порушує важливі текстологічні проблеми – відтворення оригінального авторського тексту.

У цій статті ми подаємо деякі матеріали з Центрального державного архіву вищих органів влади України (далі – ЦДАВО), які стосуються літературного життя 1927 р. Це документи, які можуть бути цікаві для реконструкції певних аспектів творчості українських письменників, уточнення біографічних даних. Це заява

Володимира Свідзінського щодо видання його книжки «Вересень» та внутрішня рецензія політредактора на неї (*фото 1, 2*). Також у статті ми подаємо уривки статті-передмови Максима Рильського «Міцкевич» до перекладеного ним українською твору А. Міцкевича «Пан Тадеуш» (1927). Цей текст Рильського покреслив невідомий цензор, до якого потрапив надрукований на машинці текст. М. Рильський був змушений змінити ідеологічні акценти інтерпретації особливостей російсько-українсько-польських літературних взаємин і тлумачення творчості Олександра Пушкіна. Надрукований на машинці варіант передмови було частково замінено рукописними вставками, які подекуди просто наклеювали на попередній текст, що заважає реконструкції первісного варіанта (*фото 3*). Також у статті наведено матеріал щодо вилучення деяких уривків із передмови Андрія Ніковського до повісті Проспера Меріме «Коломба» (1927) та уривків із передмов Михайла Івченка до перевидань збірки оповідань Марка Вовчка (1927) та збірки оповідань Панаса Мирного (1927).

Одразу після того, як владу в Україні наприкінці 1920 р. остаточно захопили більшовики, вони почали формувати численні органи цензури. Спочатку у сфері книжкової продукції діяла військова цензура, але з серпня 1922 р. утворили

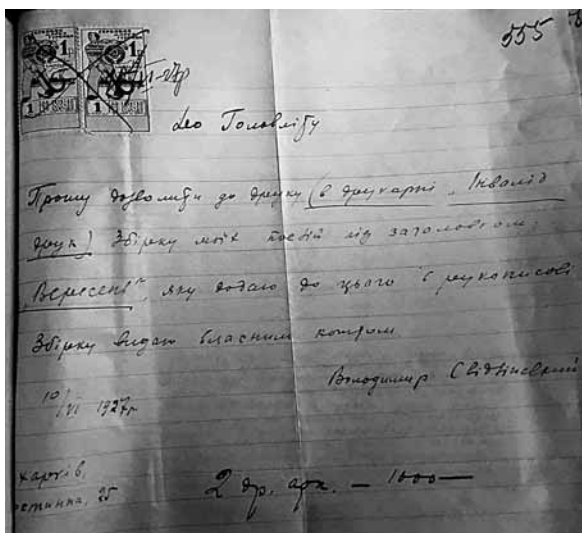

Фото 1. Свідзінський В. До Головліту [заява щодо видання поетичної збірки «Вересень», 1927] [4]

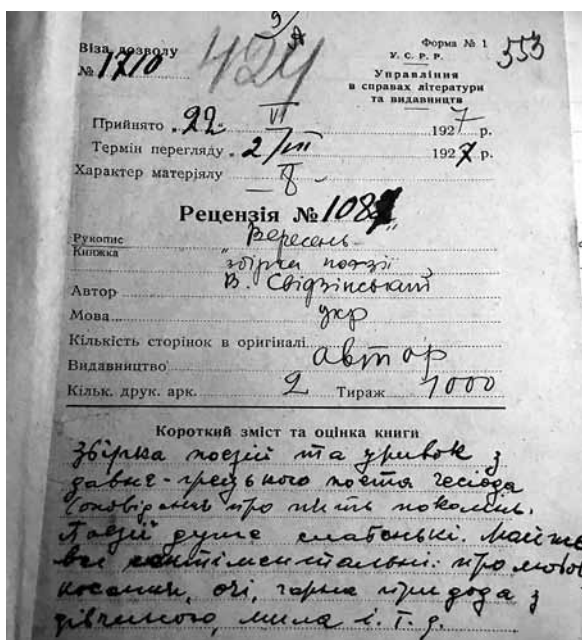

Фото 2. Гаврилюк. [Рец. на]: В. Свідзінський. Вересень. 1927 [3, арк. 553]

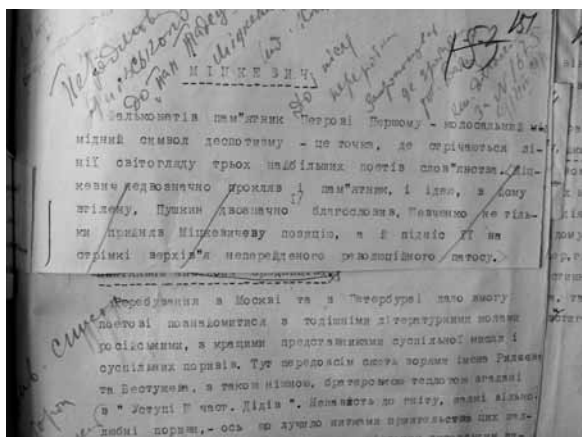

Фото 3. Рильський М. Міцкевич [передмова] до видання: Міцкевич. Пан Тадеуш / перекл. і вступ. стаття М. Рильського. Київ: Слово, 1927 [3, арк. 151]

спеціальний орган – Центральне управління у справах друку (ЦУД); з грудня 1924 р. ЦУД було перейменовано на Укрголовліт (Український головний літературний комітет), з січня 1927 р. Укрголовліт починає виконувати військово-політичний контроль над книжковою індустрією [19, с. 82–83]. Попри те, що історія радянської цензури в 1927 р. вже налічувала сім років, культурні діячі досить туманно уявляли її структуру, функції та методи роботи. Про це свідчить історія з републікацією перекладів творів В. Короленка, зроблених та виданих С. Єфремовим ще 1923 р. Принагідно зазначимо, що С. Єфремов не приховував своє нетолерантне ставлення до радянської влади, що зафіксовано в його щоденниках, та працював на досить високій адміністративній посаді – в Академії наук; вчений, критик, популяризатор української справи, він мав багатий досвід спілкування з цензурними установами як царської, так і пореволюційної доби. Це людина, яка дуже добре знала всю, так би мовити, «внутрішню кухню» літературного процесу, але схоже на те, що навіть він не мав достовірної інформації щодо ситуації у сфері цензури в українській літературі. 19 квітня 1927 р. у «Щоденниках» С. Єфремов пише: «Скінчив редакування й виправлення перекладів Короленка для популярного видання. Проробив чимало виправок, – найбільше, щоб спростити переклад. Тепер черга на статтю. Мушу гнати, бо вже всі терміни минули» [12, с. 493], справді 22 квітня він статтю написав [12, с. 494]. Проте 5 липня у щоденнику з'являється такий запис: «“Методком” (щось на зразок колишнього Учебного комітета) знайшов “недоцільним” друкувати мою передмову до вибраних творів Короленка» [12, с. 521]. Розмірковуючи над тим, чому так сталося, С. Єфремов висуває гіпотезу: «Тут щось не те. Мабуть, їм просто моє ім'я не подобається. Коли б я був знав, що доведеться мати справу з цією установою, то не писав би передмови і взагалі не зв'язувався б з нею. Напишу ДВУ (Державне видавництво України. – О. П.), щоб повернули і самі переклади» [12, с. 521]. За два місяці, 3 вересня 1927 р., Єфремов вже фіксує переказану кимось причину відмови у публікації: «З Короленком справа виявилась. Цензуру перелякало те місце, де я говорю, що Короленко боровся проти “всякого гніту”: це ж, мовляв, і про нас мова... Справедливо. Видавництво прохає дозволу пустити переклади зовсім без передмови або дати чисто фактичну, біографічну нотатку. На обидві умови я згоджуюся» [12, с. 527]. Важко сказати, звідки Єфремов мав відомості про причину відмови, але ясно, що він не уявляв, як жорстко контролюється весь літе-

ратурний процес в Україні 1920-х рр. Оцінюючи причину заборони публікації, принципово критик мав рацію: фрази про революційні зміни, боротьбу проти гніту в цей час могли сприйматися з підтекстом як алюзія на сучасність та викликали застереження, проте не виключено, що йдеться вже і про процес деякої міфологізації інституту цензури та цензорів, адже в документі, підписаному рукою цензора, нічого подібного немає. У висновку Секції Держнаукметодкому від 28 травня 1927 р. (віза Держнаукметодкому від 1 червня 1927 р.) є виписка з протоколу засідання: «Прот[окол] кваліфікома ч. 25. Дозволити до вжитку по книгозбірнях уст[анов] Соцвиху. Вважати недоцільним видавати для [нерозб.] подану передмову» [2, арк. 69]. Текст внутрішньої рецензії написав Арнаутов, наводимо його повністю в *додатку 1*.

Процес цензурного втручання у художні та публіцистичні тексти частково можна реконструювати за звітами Управління в справах літератури і видавництва. У цій статті ми детальніше проаналізуємо звіт Київського Окрлітвидаву за січень–березень 1927 р. За нашими даними, ці матеріали тільки епізодично згадувалися в статтях Є. Костика про кооперативні видавництва 1920-х рр. [15–17], але детально не аналізувалися, зокрема в плані текстологічному, тобто не було досліджено, які саме правки в текст вносив редактор. У архівній справі «Вилучення літературних творів, критичних статей, які зроблені Київським Окрлітвидавом (січень–березень 1927)» наведено «Список книжок, що було заборонено до друку Київським околітом за березень 1927 р.» [5]. Серед них в основному перевидання творів української класики та видання перекладів зі світової літератури. Наприклад, у виданні оповідання Панаса Мирного «Лихо давнє і сьогочаснє» (видавництво «Час»): «Вилучено деякі вирази антисемітського характеру, оскільки оповідання видано окремою книжкою для хати-читальні» [5, арк. 213]. Вносити правки у твори класичної літератури, залежно від того, на яку аудиторію розраховано видання, – один із принципів радянських редакторів-цензорів 1920-х рр. Цікаво, що кілька років тому це оповідання Мирного виходило в тій самій серії без жодних правок, що свідчить про те, що в 1927 р. цензура в літературному житті посилилася.

Одна з важливих текстологічних змін, яка зафіксована в звіті про цензуру літературних творів 1927 р., – це правки у передмові Максима Рильського до власного перекладу А. Міцкевича «Пан Тадеуш» (видавництво «Слово»). Виправлення в тексті мають ідеологічну спрямованість,

а саме – вилучення будь-яких згадок про складні відносини між українською та російською культурами, натяки на імперськість російської літератури та антиколоніальну складову української літератури. Резюме цензора було сформульовано так: «Мицкевич. Передмова Рильського. Пан Тадеуш. Слово (10). Запропоновано переробити передмову. Ідеалізація польської буржуазної республіки, що збудовано на ідеях Міцкевича, між іншим ідеї Валенродизма, яку Рильський виправдовує для “певних епох”, що має бути наукою для України; вибрики проти рос[ійської] культури як завойовницької» [5, арк. 231]. Уривки оригінального тексту статті М. Рильського з правками у друкованому вигляді наводимо в *додатку 2*. Треба відзначити два типи правок: 1) це ідеологічні виправлення; 2) те, що можна пояснити редакторським уточненням тексту (їх набагато менше).

У перевиданні видавництвом «Час» оповідань Марка Вовчка ще одному українському письменнику Михайлу Івченку було запропоновано «переробити передмову, що в ній [він] провадить народницьку ідею про народну культуру, про гармонійне світосприймання, які існують незалежно від соц[іально]-політичних обставин» [5, арк. 213]. Цікаво, що ця передмова без змін друкувалася в двох попередніх виданнях Марка Вовчка (1925, 1926). Третє видання – після втручання цензорів – вийшло тільки 1928 р., хоча було підготовлено на початку 1927 р. Ознайомитися із друкованим варіантом передмови М. Івченка 1928 р. нам так і не вдалося, адже всі примірники, які існують в Національній бібліотеці ім. В. Вернадського, із вирваними передмовами та вимараним або замазаним чорнилом прізвищем М. Івченка на першій сторінці [10; 11]. У цій статті наводимо уривок, який було підкреслено цензором і який зберігся як додаток до звітів Київського Окрлітвидаву (*додаток 3*), імовірно, в остаточну версію книжки він не потрапив.

Маємо ще одну передмову М. Івченка – до оповідань Панаса Мирного у видавництві «Час», яку дуже сильно покреслив цензор. Подаємо цензурний висновок: «Пропоновано видавництву переробити передмову: ідеалістичне тлумачення історичних процесів на Україні і ігнорування соціальних чинників» [5, арк. 95]. У *додатку 4* наводимо оригінальний макетований варіант, який зберігається в цензурній справі, та виправлений автором варіант, який вийшов друком. М. Івченко мав розставити ідеологічні акценти, інтерпретуючи творчість українського класика: згадується концепція класової боротьби, підкреслюється важливість соціального

ґрунту для художньої творчості; змінюється соціальна концепція: слова «нарід», «народність» замінюються на «селянство».

Така сама ситуація трапилося і з передмовою Андрія Ніковського до видання повісті І. Нечуя-Левицького «Дві московки» у київському видавництві «Сяйво»: «З передмови вилучено деякі вирази за покликом до відкидання рос[ійської] культури і її впливу на укр[аїнську] культуру» [5, арк. 213] – робить висновок у звіті цензор. У *додатку 5* наводимо «вилучений» уривок. Імовірно, цензора не влаштовували завуальовані згадки А. Ніковським статті І. Нечуя-Левицького «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини».

Була сильно зіпсована ще одна передмова Андрія Ніковського – до перекладу українською повісті Проспера Меріма «Коломба», а саме «Проспер Меріме – літературний містифікатор» [5, арк. 95]. Книга вийшла у видавництві «Книгоспілка», перекладачем був В. Підмогільний. Резюме цензора було таким: «Вилучено абзац, в якому автор двозначно пише про епоху “нищення культури” і “руйнівницької філософії” проповіді всекосмічної негатиї» [5, арк. 3]. У *додатку 6* наводимо два варіанти початку цієї передмови. Цікаво, що в остаточному варіанті вирізаний цензором шматок А. Ніковський змінив на утричі більший. До того ж, цей епізод набув у літературному середовищі анекдотичних рис, ось як про нього згадує Сергій Єфремов 1 квітня 1927 р.: «А цензурні анекдоти ростуть і множаться. В одній з передмов у А. В. Ніковського була фраза: “Коли б світ опанував який розсатанілий ідіот, що все почав руйнувати, то й він мусив би лишити людину, щоб над нею свої експерименти провадить, і книгу, щоб їх описувати” (мабуть, я не зовсім точно цей парадокс задержав у пам'яті). Цензор викреслив: “Розсатанілий ідіот – це ж ми”. Ніковський пробував був поставити “Самодержавний Герострат” – наслідок той самий. Чи не нагадає це відомого анекдота про Олександра III: “Дурак и трус – это наш... Пожалуйте в участок!” “Екстремісти стикають”, – мовляв Франко, – крайності збігаються. Та ще як: просто копіюють одна одну» [12, с. 488]. Бачимо, що згаданий А. Ніковським «людоджер» поступово переріс у «розсатанілого ідіота» та «самодержавного Герострата». Цікаво описує С. Єфремов і реакцію радянського цензора на закиди авторів щодо заборон: цензор активно спростовує факт, що його так звані рекомендації мали обов'язковий характер: «Справа з Кониським (мається на увазі

стаття С. Єфремова. – О. П.) у цензурі набула нового вигляду. Коли Шереметенський переказав цензорів мої слова про заборону статті, то він зчервонів і скрикнув: “Це провокація!” (видко негаразд знає, що це слово значить...) Я не забороняв статтю Єф[ремо]ва, я тільки свою думку висловляв» [12, с. 488]. Справді, найбільшою таємницею цензури в СРСР було те, що цензури не існує.

Наведемо ще деякі цензурні правки зі звіту про вилучення літературних творів: з оповідання Бориса Тенети «Мусема», яке планувалося видати у видавництві «Маса» в лютому 1927 р., вилучено фразу «безробіття у нашій країні розглядається як наслідок “марксизму”» [5, арк. 3] – що свідчить про те, що будь-які негативні конотації не могли асоціюватися зі словом «марксизм».

У *додатку 7* ми подаємо раніше не введені в науковий обіг заяву Володимира Свідзінського¹ до Головліту щодо публікації книжки поезій «Вересень» (1927) та внутрішню рецензію політредактора на цю збірку. Про низький літературний рівень рецензента – швидше за все, це дехто Гаврилюк – свідчить його елементарна неграмотність. У друкованому варіанті книжки змінилася друкарня, в якій Свідзінський планував видавати книжку: замість «Інвалід-друкарні» у вихідних даних книжки зазначено «Суми-друк».

Отже, аналіз звітів радянських цензорів дає змогу зробити висновок про те, що в 1927 р. в українській літературі посилюються цензурні обмеження, цензура вимагає змінювати тексти, які безболісно виходили друком раніше – в 1925–1926 або 1923 р. Основні претензії до ідеологічної складової текстів стосуються кількох пунктів: негативні оцінки російської культури, відмова визнати її позитивний вплив на розвиток української; прискіпливе ставлення до всього, що стосується слова «народний», «національний»; заяви про «нищення культури»; ігнорування соціалістичних чинників у розвитку культури та ідеалістичне тлумачення літературного процесу; негативні конотації, які можуть утворитися у читача при осмисленні слова «марксизм»; будь-які натяки на наявність цензури в житті радянського письменника; підтримка чужих марксистської ідеологій концепцій; із застерегою цензори ставляться до вислову «ідеологія письменника». Отже, ми бачимо, яким чином формується радянський канон класичної літератури.

¹ Дякую Елеонорі Степанівні Соловей-Гончарик за консультації щодо творчості В. Свідзінського.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Арнаутов [В. О.?).

[Рецензія на статтю]: Єфремов С. Письменник Короленко [1, арк. 63]

До Д.В.У.

(з приводу критичного нарису «Письменник Короленко», написаного академіком Серг[ієм] Єфремовим, яке вступне слово до збірки творів Короленка).

Уважно перечитавши «нариса», гадаю, що можна дозволити до друку. Єсть в «нарисі» два непевних пункти: 1) неправильний аналіз соціальної генези Короленка як письменника. Не досить, звичайно, вказати його літературну родословну або родословну його ідеалістичного світогляду. Слід було б подати аналізу або соціального осередку, що ним був визначений наперед Короленко як письменник, або коло читачів, що для них писав Короленко. Цього у С. Єфремова бракує, мабуть, тому, що він не надає цій аналізі вартості. Для нас вона важлива, бо саме в ній ми бачимо розгадку художньої сили, громад-

ського патосу слова та впливу письменника взагалі. Без уяви про соціальне оточення не зрозумілим залишається для нас кожний письменник.

Я гадаю, що з цією хибою нічого не вдієш.

2) Друга хиба – в висновку, що його робить автор нариса наприкінці – «Життя плине в тих самих берегах» (це про сучасне радянське життя) – сказати так, значить, нічого не бачити в сучасному або нічого в ньому не розуміти. Проте це місце до деякої міри нейтралізується подальшим текстом: «але далеко світло все ближася. Воно може навіть ближче, ніж здавалося письменникові». Гадаю, що сучасний радянський читач зрозуміє це по-своєму, як наслідок пролетарської революції, а те, що розумів тут або вкладав Єфремов, навряд чи викличе будь-яку позитивну реакцію.

Тому гадаю, що можна друкувати без змін.

Додаток 2. М. Рильський «Міцкевич»

Оригінал статті М. Рильського ¹ [5, арк. 150–159]	Рильський М. Міцкевич. <i>Міцкевич. Пан Тадеуш</i> / перекл. і вступ. стаття М. Рильського. Київ : Слово, 1927. С. V–XXXIV [24, с. V–XXXIV]
Фальконетів пам'ятник Петрові Першому – колосальний мідний символ деспотизму – це точка, де стрічаються лінії світогляду трьох найбільших поетів слов'янства. Міцкевич недвозначно прокляв і пам'ятник, і ідею, в йому втілену, Пушкін (1) двозначно благословив, Шевченко не тільки прийняв Міцкевичеву позицію, а й підніс її на стрімкі верхів'я неперейдено революційного патосу [5, арк. 151].	Коли по-різному розуміють історики літератури ідею Пушкинового «Медного всадника», то про безпосередній зв'язок революційного патосу Шевченківського «Сна» («У всякого своя доля») з гнівною характеристикою царської Росії в одному з останніх Міцкевичевих творів сперечатися, очевидно, не буде ніхто [24, с. V].
Заклесно [5, арк. 152]	Треба додати, що «наполеонівську ідею» завжди розумів М-ч як ідею визволення народів [24, с. IX].
Заклесно [5, арк. 152]	Справді, можна говорити про якісь хоробливі нотки й ухили в цьому та й деяких інших поетових творах, але це річ надто складна й потребує окремого, дуже вдумливого та обережного розгляду [24, с. XV].
Знаємо переклади Пушкіна з Міцкевича – і навпаки; знаємо й студію Міцкевича «Олександр Пушкін» (у франц. часописі «La globe» р. 1837 надруковану). Відомі й пізніші вірші Пушкіна «Мицкевич», написані тоді вже, як шляхи поетів зовсім розійшлися: Міцкевич за кордоном став за ідеолога польського націоналізму <u>визвольницького</u> ² , Пушкін був не одтого (sic!), щоб прославляти сросійський <u>завойовницький</u> націоналізм. Дехто добачає стрілку на адресу Пушкіна в гіркому кінці «Уступа» – «До приятель-москалів». Проте імені Пушкіна там нема» [5, арк. 153а].	Знаємо переклади П-на з М-ча і навпаки. Відома й стаття М-ча «Олександр Пушкин», вміщена у французькому часописі «Le Globe» з 1837 р., і Пушкинові вірші «Мицкевич», писані тоді, коли й життєвий і ідеологічний шляхи поетів розійшлися. Це проте не завадило ні авторові віршів визнати, що Міцкевич «с высоты взирал на жизнь» (з вершин споглядав життя), і авторові некрологічної статті не тільки високу скласти оцінку талантові й доробкові творця «Онегіна», а й прихильно та тепло згадати його як людину [24, с. XV, посилання 2].

¹ Це надрукована на машинці передмова М. Рильського, цензор закреслив шматки тексту, підклеєно вирізки з іншого рукопису Рильського. Резолюція на тексті зверху: «Передмова Рильського до «Пана Тадеуша». Вид. «Слово». До і після переробки [нерозб.] від 17.III.27» [5, с. 213]. Перший варіант статті М. Рильського датовано 3 березня; на варіанті з правками дозвіл на друк датовано 17 березня 1927 р.

² Тут і далі підкреслення та виділення належать М. Рильському.

Продовження додатка 2

Оригінал статті М. Рильського ¹ [5, арк. 150–159]	Рильський М. Міцкевич. <i>Міцкевич. Пан Тадеуш</i> / перекл. і вступ. стаття М. Рильського. Київ : Слово, 1927. С. V–XXXIV [24, с. V–XXXIV]
Отже бачимо теперішність може найти в Міцкевичевій поемі не лише втіху та збагачення досвіду естетичного (а й те вже не зле), а й певну історичну собі науку. Не дарма ж бо й люди революційної акції та ненастанного стремління вперед з любов'ю оглядаються на Міцкевичеві сторінки. Взагалі, сфера впливу Міцкевича гідна подиву: вона охоплює і містика-філософа Володимира Соловйова і людину з протилежного полюса, Розу Люксембург... [5, арк. 155].	Викреслено
Поема... епопея... з шляхетського життя... Що ж <u>нам</u> до нього, до цього життя. Чи потрібна укр. читачеві ця поема – саме сьогодні. Не думаю, щоб обізнана зо справою людина могла ставити такі питання. Дещо з цього приводу сказав я вже на першій сторінці своєї передмови, – в цьому місці мені приємно послатися на авторитетну увагу одного з наших сучасників, т. Гадзінського. Приділяючи в одній статті увагу авторові цих рядків, каже він у кінці: «М. Рильський зробить великий вклад в нашу сучасність, коли дасть нам повний переклад тої епопеї польської літератури (тобто «П[ан]. Т[адеуш].», М. Р.), коли присвоїть її українському читачеві. Популяризування на Україні твору великого польського поета дасть можливість пізнати це історичне минуле та фон, з якого зродилася сучасна польська республіка» (1)». (1) Зоря. Дніпропетровськ. 1926. Ч. 23. Ст. 28 [5, арк. 156].	Автор цих рядків не дуже вірить у потребу <u>р е к о м е н д у в а т и</u> сучасним читачам перекладену книжку, а зате переконаний цілком і глибоко, що знайомство з <u>н е ю с а м о ю</u> дасть певне збагачення внутрішнього досвіду, певне поширення виднокругу. В цьому й полягає рація знайомства з <u>к л а с и ч н и м и</u> творами [24, с. XXVII].
Це не програма, що й казати, але це вияв симпатій й переконань авторових. Візьміть ці рядки на тлі тодішності, і ви збагнете їх питому вагу , це скоріше вияв широко і неясного гуманізму, збудовано на ґрунті етичних поривів, а не свідомості й переконаності соціальної, – а проте ці рядки могли бути і були для свого часу і сміливими, і знаменні. Що ж до того, чи маємо тут власні думки авторів, чи тільки міркування його героя, то весь текст поеми інші твори М-ча нищать усякі в цій справі вагання. Це такі говорив сам Міцкевич [5, арк. 157].	Це скорше вияв широко і неясного гуманізму, збудованого на ґрунті етичних поривів, а не свідомості й переконаності соціальної, – а проте ці рядки могли бути і були для свого часу сміливі, і знаменні. Що ж до того, чи маємо тут власні думки авторів, чи тільки міркування його героя, то весь текст поеми та інші твори М-ча нищать усякі в цій справі вагання. Це такі говорив сам Міцкевич [24, с. XXXIII].
Складаю тут сердечну подяку всім, хто приязним словом та мудрою заохотою сприяв моєму писанню, – з-поміж їх назвати годиться Миколу Зерова, порадника повсякчасного й діяльного [5, арк. 159].	Подекуди допустився я свідомих полонізмів у лексиці, а може й синтаксисі... Гадаю, що при певному відчутті міри це – право перекладача. Складаю тут сердечну подяку всім, хто приязним словом та мудрою заохотою сприяв моєму писанню, – з-поміж їх назвати годиться Миколу Зерова, порадника повсякчасного й діяльного [24, с. XXXIV].

**Додаток 3. Івченко М. «Марко Вовчок. Біографічний нарис»
[Вовчок Марко. Вибрані твори / за ред. [та передмова] М. Івченка.
Київ : Час, 1925. С. 5–12]**

М. Вовчок в своїй творчості дотримувалась строго етнографічного ґрунту – як щодо мови, стилю, своєрідного світосприйняття крізь призму звичайного селянина. Розуміється, наша література в своєму пізнішому розвитку розірвала ці тісні ґрамці і вийшла на ширший шлях.

Але тепер для нас творчість М. Вовчка набирає особливого своєрідного інтересу. Може ні в кого іншого з пізніших письменників не відбилися в творчості не тільки мова, а й стиль оповідання суто-народний, стиль народної культури. А поруч з цим, як в оповіданнях з кріпацького побуту, так і в усіх інших нас дивно вражає своєрідне гармо-

нійне світосприймання, глибоке й чутливе відношення нашого народу до природи, чутливість одної людини й цілої громади до лиха другої людини, не лише співчуття, а як раз жива, реальна чутливість і намір безпосередньо прийти на допомогу. І завдяки цьому життя людини набирає якоїсь глибокої повноти та сенсу.

І це тим більш вражає й чарує, що це є тло органічної й здорової культури народу, на котрому лихим бур'яном поп'явся кріпацький лад, що висмоктує, виснажує та пригнічує органічний зріст життя народу.

І стиль оповідань і їх зміст свідчать про високий тип культури народу [с. 12–13].

Додаток 4. М. Івченко. Панас Мирний, передмова (1927)

М. Івченко. Оригінал передмови до оповідань Панаса Мирного [5, арк. 34–48]	Івченко М. Панас Мирний. <i>Мирний Панас. Вибрані твори / за ред. та передмовою М. Івченка. Київ : Час, 1927 [21]</i>
В нашу пору, після пережитого своєрідного «Schturm und Drang'у» часів 1918–24 років, в яким виварилась більшість сучасних письменників, багаті художні засоби П. Мирного можуть прийтись декому не до смаку. Так само, коли ми підійдемо до того, що тепер зветься ідеологією письменника, то мусимо признатись, що в нашу пору, коли саме життя висуває й ставить перед нами колосальної ваги культурні проблеми, його ідеологія видається нам доволі примітивною [5, арк. 34].	В нашу пору, після пережитого своєрідного Schturm und Drang'у часів 1918–24 років, в яким виварилась більшість сучасних письменників, багаті художні засоби П. Мирного можуть прийтись декому не до смаку, так само, як і його ідеологія видається нам доволі задавньою [21, с. 3–4].
Сто літ назад нарід, особливо незакріпачена частина його, після ліквідації самостійного політичного устрою кохалась у господарчому добробуті, і на спокій плекала нахил до філософування, до освітлення та з'ясування цілої низки етичних проблем [5, арк. 36].	Сто літ назад селянство, особливо незакріпачена частина його, жила в умовах жорстокої безправності, а друга ж, незакріпачена, після ліквідації самостійного політичного устрою кохалась у господарчому добробуті, і на спокій плекала нахил до філософування, до освітлення та з'ясування цілої низки етичних проблем. Це була доба соціально-політичної реакції [21, с. 5–6].
Те ж сталося і з Панасом Мирним. Він не запалився ідеологією своїх творів до такої міри, щоб та ідеологія напоїла його власну психологію, культурно сформувала й загартувала її. [...] Можливо, що тут пошкодила йому його спокійна вдача обсерватора, що тільки спостерігає, не заглиблюючись, щоб спізнати внутрішні процеси дійсності, винайти лінію їхнього розвитку, і з погляду конечних перспектив того розвитку оцінювати й освітлювати події [5, арк. 45].	Те ж сталося і з Панасом Мирним. Він не запалився ідеологією своїх творів до такої міри, щоб та ідеологія напоїла його власну психологію, сформувала й загартувала її глибоким змістом класової боротьби, що вже в ту пору набирала гострого напруження в селянському житті. [...] Можливо, що тут пошкодила йому його спокійна вдача обсерватора, що тільки спостерігає, не заглиблюючись, щоб спізнати внутрішні процеси дійсності, вловити обгострену суперечливість класових інтересів села, винайти лінію їхнього розвитку, і з погляду конечних перспектив того розвитку оцінювати й освітлювати події [21, с. 15].
До всього ж вражає якась дивна пасивність, непослідовність більшості героїв. В романі «Хіба ревуть воли» письменник поставив колосальної ваги для суспільного життя проблему правди й кривди. Проблема ця є безперечно суто-національна, що виросла в українській культурі протягом багатьох поколінь. Її ж поставив своєрідно, але безперечно ув'язавши сталими аргументами в свою систему, й Григорій Сковорода. Та якби він далеко втік, коли б прочитав цей твір П. Мирного! [5, арк. 46].	До всього ж вражає якась дивна пасивність, непослідовність більшості героїв. В романі «Хіба ревуть воли» письменник поставив колосальної ваги для суспільного життя проблему соціальної правди й кривди. Проблема ця безперечно виросла в українській культурі протягом багатьох поколінь. Вона вже виразно бренть в піснях XVII століття, де цілком свідомо визначається антагонізм тодішніх соціальних верств – «козака нетяги, якому ніде й коня пасти», та дуки, що загорбав «усі поля й луки» [21, с. 16].

Продовження додатка 4

<p>М. Івченко. Оригінал передмови до оповідань Панаса Мирного [5, арк. 34–48]</p>	<p>Івченко М. Панас Мирний. <i>Мирний Панас. Вибрані твори</i> / за ред. та передмовою М. Івченка. Київ : Час, 1927 [21]</p>
<p>Світла й здорова, до того ж культурно-організована лінія Сквородинства не зуміла протиставити себе тому соціальному розкладові, що вже йшов у глибинах народного життя. Вона на той час як не збанкрутувала, то принаймні, як ручай у пустині, десь пішла по-під ґрунтом, і в усякім разі ніяк не впливала на хід суспільного життя. Нової ідеї нарід в тих переходових умовах не міг створити, – навіть будь-яких перспектив культурних не відчував, бо став навіть забувати своє національне ім'я. Економічна криза загострювалась до найвищого ступня, тим створюючи дуже прикрі умови соціального конання народу [5, арк. 47–48].</p>	<p>Світла, до того ж культурно-організована, але суто ідеалістична лінія Сквородинства в свій час не зуміла протиставити себе тому соціальному розкладові, що вже йшов у глибинах народного життя. Вона на той час, як ручай у пустині, десь пішла по-під ґрунтом, і в усякім разі ніяк не впливала на хід суспільного життя. Нової ідеї соціального визволення нарід в тих переходових умовах, як ми вже сказали, не міг створити, – бо економічна криза загострювалась до найвищого ступня, тим створюючи дуже прикрі умови і призводила нарід до соціального конання [21, с. 17–18].</p>
<p>Звідси, певно, й виходить та страшенна темрява народної душі та її безвільність. Воля може виявитися і зміцніти тільки тоді, коли душа народу пройметься новою й сильною ідеєю. Коли ж її немає, то замість того ми бачимо якусь слизьку безформенну медузу [5, арк. 48].</p>	<p>Звідси, певно, й виходить та страшенна темрява народної душі та її безвільність. Воля може виявитися і зміцніти тільки тоді, коли душа народу пройметься новою й сильною ідеєю. Коли ж її немає, то людність стає під загрозу глибокого суспільного розкладу [21, с. 18].</p>
<p>Замість того автор ніби й сам напився отруйного духу з того багна соціального, що його змальовував, і в тім воля його творча знесиліла, zdeформувалась. І може цим можна пояснити, що його твори не злютовані міцною волею, організованою в умовах дужого культурного процесу. Того культурного процесу не було, нових ідей, що горіли би провідним огнем в ту добу глупої ночі, не помітно було [5, арк. 48].</p>	<p>І може цим можна пояснити, що творів своїх не злютував він міцною волею, яка могла вирости тільки в умовах дужого соціального процесу. Того напруження соціального процесу не було, нових ідей, що горіли би провідним огнем в ту добу глупої ночі, не помітно було, принаймні в тім оточенні, в яким жив письменник [21, с. 18].</p>

Додаток 5. Ніковський А. «Дві московки» Івана Нечуя-Левицького»

<p>Ніковський А. «Дві московки» Івана Нечуя-Левицького [5, арк. 149]</p>	<p>Ніковський А. «Дві московки» Івана Нечуя-Левицького. <i>Нечуй-Левицький І. Дві московки</i> / ред. та стаття Андрія Ніковського. Київ : Сяйво, 1927. С. 5–13</p>
<p>Останні часи Речі Посполитої 1870 все це разом уряте [sic!] дасть і світогляд самого Левицького саморобну українську національну програму, що відкидала органічне значення російської культури, ставила під знак осуду попольне господарювання на Україні, що пропагувала власну культурну самоцінність українського народу.</p> <p>Можна сказати, що українське самостійне народництво (Левицький, Кониський) виходило з мотивів читача українського етнографічного типу, з постулату творення своєї особливої нації без панів і владарів, без нагород панамі...</p>	<p>Вилучено</p>

Додаток 6. Ніковський А. «Проспер Меріме – літературний містифікатор»

<p>Оригінал верстки [5, арк. 95]</p>	<p>Ніковський А. Проспер Меріме – літературний містифікатор. <i>Меріме П. Коломба</i> / переклад В. Підмогильного ; передм. А. Ніковського. Київ : Книгоспілка, 1927. С. III–XIII</p>
<p>Візьміть котру хочете руйнівницьку філософію, які хочете скрайні точки людоненависті, песимізму, мізантропії, всесвітнього анархізму – що хочете, все одно дві речі доведеться лишити, принаймні на деякій час, на грішній засудженій землі: який би там не був людожер – він має лишити</p>	<p>В повісті П. Меріме «Коломба» [...] герой її поручик Орсо, переживши всі пригоди, прощається на від'їзді з своїми приятелями, корсиканськими бандитами, що щиро йому допомагали в боротьбі з ворогами, а самі лишаються й далі на острові в ролі самооборонних оборонців права й місцевого звичаю. Орсо дарує одному з них, Брандоччо, прегарну рушницю, а в другого, Джоканто Кастріконі, збіглого студента-богослова, типового нашого мандрівного дядя, питається, – що ж йому подарувати? – Як ви кінче хочете полишити мені матеріальний спогад про себе, то прошу без вагань прислати мені Горация якнайменшого формату. Це розважатиме мене й не дасть забути латину...</p> <p>– Ви матиме ельзевірівське [...] видання, пане вчений; як-раз воно єсть у мене між книжками, що я збирався везти. Ну, друзі, треба розлучатись. Подаймо руки!</p>

Оригінал верстки [5, арк. 95]	Ніковський А. Проспер Меріме – літературний містифікатор. <i>Меріме П. Коломба / переклад В. Підмогильного ; передм. А. Ніковського. Київ : Книгоспілка, 1927. С. III–XIII</i>
живою <i>людину</i> ¹ , хоча би вже для того, щоб було кому проповідувати всеруїнницькі ідеї; мусітиме він лишити, який би не був нищитель матеріальної і духовної культури, також і <i>книгу</i> , щоб було <i>чим</i> проповідувати всекосмічну негачію. Отже в найгіршому випадкові, коли б світ потрапив до рук під владу й розказ оскаженому ідіотові, – все одно, zostалися б речі, під знаком існування законного, потрібного, доцільного – це були б <i>книги і люди</i> » [5, арк. 95].	І троє чоловіків, зведених разом застарілим звичаєм помсти, облілтих кров'ю спільного і на тамтешні погляди геройського чину, різні становищем, кар'єрою і будучиною, розлучаються сердечними приятелями. Звели їх помста, кров, стилет, а при розлуці єднають – рушниця, книжка і дружній стиск руки. Дикий корсиканський ландшафт, сентиментальна панночка, англійський пан, республіканський офіцер, гостра Коломба бандити, помста, кров, вибух примітивних інстинктів, і передавана з рук до рук ельзевірівська книжечка з Горацієвими віршами, – ця остання деталь не підкреслює всієї неприродності тої мішанини / людей з їхніми відмінними інтересами, що їх повиводив у «Коломбі» П. Меріме? Цій деталі можна й не надавати ніякого значіння для дії повісті, але для Меріме вона характерна, бо був він книголюб і книговід, тільки не гногоїд, і в ряджаючи з Корсики всіх панів, своїх і найжжих, лишає на високій скелі обох бандитів, – суто-місцевий елемент, напівдикий поглядами, напівкультурний духовними інтересами, – і в одного з бандитів у руках має бути – книжка. Виміна непогана: один має рушницю для дальшої боротьби проти неправди і насильства, другий має книжку, як свідоцтво культури. Обидва задоволені, автор також. За побитими людьми під час короткотривалої драми на острові нікому не шкода, але тільки ортодоксальний гуманізм може зробити авторові за це якийсь закид. Зате мотив <i>книжки</i> , тої культурної речі, зробленої «старанням художества друкарського», дуже цінний для характеристики П. Меріме, цього сердечного приятеля <i>книжки</i> і холодного обсерватора <i>людини</i> ... [20, с. III–IV]

Додаток 7. Заява В. Свідзінського до Головліту про друк збірки «Вересень», рецензія політичного редактора Гаврилюка на збірку

7.1. Заява В. Свідзінського до Головліту від 10/VI-27 р. [4, арк. 555].

До Головліту

Прошу дозволити до друку (в друкарні «Інвалід друк»²) збірку моїх поезій під заголовком «Вересень», яку додаю до цього в рукописові.

Збірку видаю власним коштом.

Володимир Свідзінський

10.VI.1927

Харків

Гостинна, 25

[На заяві червоною ручкою написано 2 др. арк. 1000]

7.2. [Рецензія Гаврилюка в рубриці «Короткий зміст та оцінка книги»] [3, арк. 553–554]³.

Збірка поезій та уривок з давнє-грецького поета Гесіода (оповідання про [мить?] покоління). Поезії дуже слабенькі. Майже всі сентиментальні: про любов,

кохання, очі, гарна природа з дівчиною, мила і т. д. [арк. 553]

Настрій віршів наскрізь упадницький⁴. Автор нічого не бачить⁵, коло нього нічого майже не має, крім темряви, тьми, туману, смерті ночі і т. д. В нього все сум, смуток, чорно. Зразок упадництва це вірш 23 стор. **В одному вірші, де він торкнувся соціального стану села (от 52/й тож «вже буде місяць, як нема скоринки хліба»**⁶). Взагалі можна сказати, що все, на що автор [спромігся?], є ніщо інше, як **«квиління дрібно-буржуазного інтелігента» чистої води**. Автор, підбираючи собі на щось уривок старо-грецької поеми, й тут не забуває про свій рівнозвучний тон. Ось як закінчується уривок: «смертним рожденням [553 зв.] землі і не буде на муки поради».

Збірка ця є першою спробою автора⁷: поскільки він сам друкує на свої кошти, друкувати можна дозволити.

[Висновок політредактора про друк]:

Дозволити. Гаврилюк.

24 червня 1927 р.⁸

¹ Тут і далі виділено у верстці. – О. П.

² Друкарня мала назву «Інвалід-Друкар». Друкована версія книжки «Вересень» вийшла в друкарні «Суми-друк».

³ На бланку «Форма № 1 У.С.Р.Р. Управління в справах літератури та видавництва» такі реквізити:

Віза дозволу № 1710

Прийнято: 22.VI.1927

Термін перегляду: 2.VII.1927

Характер матеріалу: 8

Рецензія № 1082

[Зазначено кількість друкованих аркушів – 2, тираж – 1000].

Орфографію та пунктуацію виправлено за сучасними нормами.

⁴ Підкреслення автора рецензії.

⁵ Про рівень літературної обізнаності рецензента свідчить його елементарна неграмотність: *не* він пише з дієсловами разом.

⁶ У друкованому варіанті цього вірша: «позавтра буде місяць, / Як у дому нема скоринки хліба» («Одна Марійка, друга Стефця звалась...»).

⁷ Рецензент помилився, це є друга збірка В. Свідзінського.

⁸ Зав. літ. від. В. Ординев [?] підписав рецензію 25 червня 1927 року.

Список джерел та літератури

1. Арнаутів [В. О.?). [Рецензія на статтю]: Єфремов С. Письменник Короленко. *ЦДАВОВ України*. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 679. Укрголовнаука. Державний науково-методологічний комітет. Рецензії, відгуки на підручники, літературні твори, висновки та дозвіл секції Держнаукметодкому на право користування ними. 9.05–8.06.1927. Арк. 63.
2. Висновок Секції Держнаукметодкому від 28 травня 1927 р. [Короленко В. Вибрані твори. 1927]. *ЦДАВОВ України*. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 679. 127 арк. Укрголовнаука. Державний науково-методологічний комітет. Рецензії, відгуки на підручники, літературні твори, висновки та дозвіл секції Держнаукметодкому на право користування ними. 9.05–8.06.1927. Арк. 62.
3. Гаврилюк. [Рец. на]: В. Свідзінський. Вересень. 1927. *ЦДАВОВ України*. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 694. Арк. 553–554.
4. Свідзінський В. До Головліту [заява]. *ЦДАВОВ України*. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 694. Арк. 555.
5. Список книжок, що було заборонено до друку Київським околітом за березень 1927 р. *ЦДАВОВ України*. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 691. Вилучення літературних творів, критичних статей, які зроблені Київським Окрлітвидавком (січень–березень 1927). 1927. 214 арк.
6. Бабюх В. А. Політична цензура в Україні в 1920–1930-х рр.: автореф. канд. дис. / Інститут історії України НАН України. Київ, 2007. 23 с.
7. Білокінь С. Про видання, заборонені на стадії верстки або тиражі яких було знищено. *Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): дисеріологічне дослідження*. Дрогобич: Коло, 2013. С. 631–797.
8. Борисенко М. В. Уніфікація літературного життя України в 1920–1932 роках. Київ: Унісерв, 2001. 126 с.
9. Вовчок Марко. Вибрані твори / за ред. [та передмова] М. Івченка. Київ: Час, 1925. 272 с.
10. Вовчок Марко. Вибрані твори / за ред. [та передмова] М. Івченка. Вид. 2-ге. Київ: Час, 1926. 238 с.
11. Вовчок Марко. Вибрані твори / за ред. [та передмова] М. Івченка. Вид. 3-тє. Київ: Час, 1928. 232 с.
12. Єфремов С. Щоденники, 1923–1929. Київ: ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. 848 с.
13. Каракоз О. О. Цензура в публічних бібліотеках України 1917–1939 рр. 2-ге вид., випр. і допов. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 200 с.
14. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.). Київ: Логос, 1996. 344 с.
15. Костик Є. П. Діяльність кооперативно-приватних видавництв в умовах радянської цензури 1920-х рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 11. Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. С. 274–292.
16. Костик Є. П. Функціонування органів політичної цензури та кооперативні видавництва (на матеріалах Центрального управління у справах друку (ЦУД) 20-х рр. XX ст.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 13. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. С. 238–249.
17. Костик Є. П. Створення та діяльність кооперативних видавництв в УСРР 1922–1930 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Черкаси, 2006. 20 с.
18. Ніковський А. Проспер Меріме – літературний містифікатор. *Меріме П. Коломба* / пер. В. Підмогильного; передм. А. Ніковського. Київ: Книгоспілка, 1927. С. III–XIII.
19. Масненко В. Цензура в підрадянській Україні 20-х років: система, інституції, репресивна політика. *Сучасність*. 1997. № 6. С. 81–90.
20. Меріме П. Коломба / пер. В. Підмогильного; передм. А. Ніковського. Київ: Книгоспілка, 1927. 147 с.
21. Мирний Панас. Вибрані твори / за ред. та передмовою М. Івченка. Київ: Час, 1927. 240 с.
22. Мирний П. Лихо давнє й сьогочаснє. Київ: Час, 1927. 68 с. (Б-ка «Хата-читальня»).
23. Нечуй-Левицький І. Дві московки / редакція та стаття Андрія Ніковського. [Київ:] Сяйво, 1927. 92 с.
24. Рильський М. Міцкевич. *Пан Тадеуш* / пер. і вступ. стаття М. Рильського. Київ: Слово, 1927. С. V–XXXIV.
25. Свідзінський В. Вересень [Поезії]. Харків: Суми-друк, 1-а друк., 1927. 80 с.
26. Соловей Е. Невпізнаний гість. Доля і спадщина Володимира Свідзінського. Київ: Наукова думка, 2016. 240 с.

O. Pashko

TOWARD A HISTORY OF CENSORSHIP IN UKRAINIAN LITERATURE OF THE 1920s

In the 1920s, the history of the publication of texts and the study of mechanisms of their “distortion” by the censors are important problems of the history of their publication. Often the original text is hidden behind its imperious alteration done by editor and censor. In this article, some archival documents are published. It is important for the reconstruction of certain aspects of the works of Ukrainian writers and for studying their biographies. In this piece, we are publishing Volodymyr Svidzynskyi’s statement in order to publish his book “Veresen” (“Semptember”, 1927) and its internal review of political editor. Additionally, in this paper we publish the fragments of Maksym Rylskyi’s article “Mickiewicz” (1927); the piece of Andrii Nikovskyi’s preface to “Kolomba” (1927), the novel of Prosper Merime; and the fragments of two papers by Mykhailo Ivchenko to a new edition of Marko Vovchok’s and Panas Myrnyi’s short stories (1927).

All in all, we can summarize that in Ukrainian literature censorial restrictions increased after 1927. The key points of ideological content of the texts are as follows: they were not allowed to negatively claim about Russian culture and the influence of Russian literature on the Ukrainian literature; they were not allowed to ignore social factors of the development of culture and literature; they were not allowed to possibly comment on censorship in the Soviet literature.

Keywords: Volodymyr Svidzynskyi, Andrii Nikovskyi, Adam Mickiewicz, Mykhailo Ivchenko, Prosper Merime, Ivan Nechui-Levytskyi, Marko Vovchok, Serhii Yefremov, censorship, Ukrainian literature of the 1920s.

Матеріал надійшов 27.08.2018